DOI: https://10.5281/zenodo.17664378

MILLIY RUH VA TARIXIY HAQIQAT AKSIDA: “O‘TKAN KUNLAR” ROMANINING O‘RNI

Lapasova Turg‘inoy Ikrom qizi
JDPU Filologiya fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Tulishova Gulzina Ravshanovna**
JDPU Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E- mail: gulzinatulishova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiyotida yangi realistik va romantik romanchilik maktabining shakllanishidagi o‘rni, badiiy-estetik ahamiyati hamda tarixiy qiymati tahlil etiladi. Asarda XIX asr Turkistonining ijtimoiy-siyosiy holati, milliy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar va sevgi-iztirob motivlari badiiy tasvirlangan. Otabek va Kumush obrazlari orqali o‘sha davr jamiyatidagi axloqiy qarashlar, ma’naviy o‘zgarishlar va ijtimoiy to‘siqlar yoritiladi. Shuningdek, roman o‘zbek milliy nasrining shakllanishida tutgan o‘rni, milliy ongni uyg‘otishga qo‘shgan hissasi va Qodiriyning o‘ziga xos badiiy uslubi yoritilgan. Asar nafaqat badiiy yodgorlik, balki tarixiy manba sifatida ham qimmatlidir.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, “O‘tkan kunlar”, o‘zbek romanchiligi, tarixiy roman, realizm, romantizm, Otabek, Kumush, milliy qadriyatlar, ijtimoiy hayot, sevgi qissasi, Turkiston XIX asr, adabiy an’ana, psixologik tahlil, jamiyat, oilaviy munosabatlar.

ABSTRACT

This article analyzes the role, artistic-aesthetic significance, and historical value of Abdulla Qodiriy's novel *"O'tkan kunlar" (Bygone Days)* in the formation of a new realistic and romantic school of Uzbek novel-writing. The novel artistically portrays the socio-political life of 19 th-century Turkestan, national values, family relations, and the motifs of love and suffering. Through the characters of Otabek and Kumush, the work reflects the moral views, spiritual changes, and social obstacles of that period. The article also highlights the novel's role in the development of Uzbek national prose, its contribution to the awakening of national consciousness, and Qodiriy's unique artistic style. The novel is valuable not only as a literary work but also as a historical source.

Keywords: Abdulla Qodiriy, *O'tkan kunlar*, Uzbek novel-writing, historical novel, realism, romanticism, Otabek, Kumush, national values, social life, love story, 19 th-century Turkestan, literary tradition, psychological analysis, society, family relations.

KIRISH

O'zbek adabiyotining taraqqiyot tarixida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani alohida o'rin tutadi. XX asr boshlarida yaratilgan ushbu asar nafaqat o'zbek romanchiligida yangi bosqich boshlab bergan, balki milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani uyg'otish va ma'naviy qadriyatlarni tiklash jarayonida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Roman o'zining badiiy yuksakligi, realizm va romantizmning uyg'unlashuvi, ijtimoiy-siyosiy masalalarni chuqur ochib berishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, unda aks etgan milliy ruh, o'tmish hayotining haqqoniy tasviri va tarixiy haqiqatlarning badiiy ifodasi roman ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu asar 1925-yilda yozilgan va milliy nasrning shakllanishida ulkan burilish yasab, zamonaviy o'zbek milliy nasri uchun mustahkam poydevor yaratgan. Roman o'zbek xalqining XIX asrdagi ijtimoiy va ma'naviy hayotini yoritib, sevgi, axloq va milliy qadriyatlar masalalarini badiiy tarzda ko'tarib chiqadi. "Roman o'z davrida nafaqat adabiy, balki

ijtimoiy jihatdan ham katta yangilik bo‘lgan. Keyinchalik mashhur sharqshunos akademik Yevgeniy Bertels shunday yozadi: “Qodiriy romanlari butun tarkibi bilan o‘ziga xos uslubda yozilgan o‘zbek romanlaridir. Dunyoda beshta, ya’ni: fransuz, rus, ingliz, nemis va hind romanchiligi maktablari bor edi. Endi oltinchisini, ya’ni o‘zbek romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib berdi” [1].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“O‘tkan kunlar” romani o‘zbek xalqining o‘tmish an’analari, qadriyatlari, urf-odatlari va ma’naviy dunyosini o‘zida mujassam etgan asardir. A. Qodiriy milliy ruhni yaratishda xalqning turmush tarziga, qadimiy axloq normalariga, oilaviy munosabatlarga, jamiyatdagi o‘zaro hurmat va odob-axloq mezonlariga murojaat qiladi. Otabek va Kumush o‘rtasidagi sof muhabbat, ularning insoniyligi, vatanparvarlik ruhida o‘sib ulg‘aygani milliy qadriyatlarga sodiqlikning timsoli sifatida gavdalanadi. Qahramonlarning qaror va xatti-harakatlarida xalq ruhiyatining betakror jihatlari – sadoqat, vafodorlik, or-nomus, halollik singari tuyg‘ular yuksak badiiylik bilan aks etgan. Tarixiy haqiqatning badiiy ifodalanishida yozuvchi voqealar ketma-ketligi, muhit tasvirlari, jamiyat qatlamlari o‘rtasidagi munosabatlar orqali o‘sha davr Turkistonining aniq adabiy manzarasini yaratadi. Ayniqsa, Otabekning islohotparvar fikrlari, ma’rifatga intilishi, jamiyatni yangilash g‘oyalariga bo‘lgan munosabati roman mazmunini yanada chuqurlashtiradi.Turkman yozuvchisi Xidir Deryayev shunday yozadi: “Asarda sevgi, vatanparvarlik, ijtimoiy adolatsizlik, oilaviy munosabatlar kabi mavzular ko‘tariladi. Roman sevgi va milliy g‘urur mavzularini o‘z ichiga oladi”[2]. Asarning markazida Otabek va Kumushning sof muhabbati yotadi. Bu sevgi hikoyasi orqali muallif inson qalbidagi sadoqat, mehr, vafo kabi tuyg‘ularni ulug‘laydi. Asarning asosiy g‘oyasi – millatning axloqiy poklanishi va tarixiy xotirani tiklash zarurligidir. Asar XIX asrning oxirgi yillarida, Turkistonning ijtimoiy, siyosiy hayoti fonida shakllanadi. Roman, o‘sha davr Turkiston jamiyatining ko‘plab jihatlarini, xususan, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy sinf farqlari, urf-odatlar va milliy qadriyatlarni o‘rgatadi. “O‘tkan kunlar” asarining asosiy qahramonlari – Otabek va Kumush o‘rtasidagi sevgi va sadoqat hikoyasi romanning asosiy syujetini tashkil etadi.

Biroq, bu sevgi hikoyasi odatiy romantik syujetga o‘xshamaydi, chunki unda xiyonat, yolg‘onlarga to‘la muammolar mavjud. Asarning boshlanishi Otabekning hayotidagi baxtli davrni, uning sevgilisi Kumushga bo‘lgan chuqur his-tuyg‘ularini tasvirlaydi. Lekin ular o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat muhabbat, balki ijtimoiy va oilaviy muammolar tomonidan to‘siqqa uchraydi. Kumushning otasi, oilasining ijtimoiy mavqei Otabekning oilasiga qarshi bo‘lishi, ular orasidagi sevgi yo‘lida jiddiy to‘siqlar yaratadi. Boshqa tomondan, Kumushning o‘zi ham ijtimoiy bosim, oilaviy majburiyatlar va shaxsiy qarorlar o‘rtasida to‘xtab qoladi. Roman davomida ko‘plab boshqa qahramonlarning (Otabekning ota-onasi, Kumushning onasi, boshqa jamiyat a’zolari) tasvirlari, ularning hayotdagi o‘rni va ruhiy holati orqali o‘sha davrning ijtimoiy tuzilmasi, qadriyatlari yoritiladi. “O‘tkan kunlar” asari faqatgina shaxsiy sevgi hikoyasi bilan chegaralanmaydi. U birinchi navbatda, ijtimoiy va oilaviy muammolarni ham o‘rgatadi. Asarda oilaviy tartib va oila a’zolarining o‘zaro munosabatlari, ayniqsa, o‘sha davrda ayollarning o‘rni va ularning jamiyatdagi roli katta ahamiyatga ega. Kumush obrazida ayolning o‘tmishdagi o‘zaro munosabatlarga nisbatan mustahkam tuzilgan, ammo zamonaviy o‘zgarishlarga moslashishga harakat qilayotgan dunyoqarashi tasvirlanadi. Otabekning ota-onasining ko‘rishgan muammolariga, o‘zining yangi hayotga intilishiga qarshi bo‘lishi, o‘zgarishlarga qarshi turishni tasvirlaydi. Asarda o‘sha davrning ijtimoiy tuzilishi haqida ham ma’lumotlar mavjud. Otabekning jamiyatdagi o‘rni va uning ijtimoiy mavqeiga nisbatan ko‘rsatilgan qarorlar, unga ta’lim va ma’rifatga bo‘lgan ehtiyojni yaratadi. Shuningdek, roman ijtimoiy sinf farqlarini, xususan, yuqori tabaqa bilan past tabaqa o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro munosabatlarni yoritadi. Asardagi Otabek va Kumush personajlari o‘rtasidagi munosabatlar asosiy syujetni tashkil etsa-da, ularning hayotiga aloqador boshqa ko‘plab personajlar ham bor. Otabek – jamiyatda yuqori tabaqaga mansub, ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lgan, zamon yangiliklarini anglashga harakat qiladigan yigitdir. Biroq, uning sevgisi, oilaviy majburiyatlar va ijtimoiy farqlar unga ko‘plab sinovlar yaratadi. Kumush esa o‘zining ijtimoiy mavqeini va oilaviy majburiyatlarini o‘rganishga harakat qilayotgan, kelajakda o‘ziga yangi yo‘l tanlashga harakat

qilayotgan ayol qahramondir. Uning ota-onasi orasidagi ziddiyatlar, o‘z orzularini amalga oshirishga qaratilgan intilishlari asarda o‘z aksini topgan. Shuningdek, Kumushning onasi – bu obraz o‘sha davr ayolining jamiyatdagi o‘rni va oilaviy hayotdagi rollari haqida ko‘plab savollarni keltirib chiqaradi. Boshqa qahramonlar, masalan, Otabekning onasi va Kumushning otasi, oilaviy tuzilmaning o‘zgarishlarga qarshi turganligini ko‘rsatadi. Asar davomida jamiyatda yashayotgan turli qatlamlarning xulq-atvori va hayotdagi qarorlarini chuqur tahlil qilish orqali o‘sha davr Turkistonining ijtimoiy hayoti aks ettirilgan. “O‘tkan kunlar” asari faqat badiiy asar sifatida emas, balki tarixiy manba sifatida ham katta ahamiyatga ega. Asar o‘zining tarixiy konteksti bilan XIX asr Turkistonidagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy holatni yaxshi aks ettiradi. Asar Turkistonning Rossiya imperiyasi tarkibiga kirishi va undagi ijtimoiy o‘zgarishlarni tasvirlashga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘zbek xalqining an’anaviy qadriyatlari, urf-odatlari va oilaviy hayotining o‘zgarishlari haqida muhim ma’lumotlar beradi. “Roman arab tilida ham “O‘tkan kunlar”: Turkistondagi achchiq sevgi qissasi“ nomi ostida 1000 nusxada chop etildi”[3].

XULOSA

“O‘tkan kunlar” romani milliy ruhning yuksak badiiy talqini, tarixiy haqiqatning haqqoniy yoritilishi va milliy romanchilikning shakllanishidagi ulkan hissasi bilan o‘zbek adabiyotida tengi yo‘q merosdir. Abdulla Qodiriy bu asari orqali nafaqat adabiyot tarixida yangi sahifa ochgan, balki o‘zbek xalqining tarixiy o‘zlikni anglashiga, milliy ongning yuksalishiga katta hissa qo‘shgan. Roman bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, milliy adabiyotimizning durdonalaridan biri sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. 1.Хидир Деряев. Эдебият ве сунгат. 1962 йыл 12 ноябр

2. 2. Замира Касымова. „Абдулла Кадыри. Минувшие дни (Роман и фильм) & Замира Касымова. Путь к светлому свету“. *http://greylib.align.ru/*. Qaraldi: 20 декабря 2017.

3. 3.“«O‘tkan kunlar» romani ilk bor arab tilida nashr etildi”. *https://kun.uz*. Kun.uz. Qaraldi: 2024-yil 24-aprel.

4. Qayumov. S Abdulla Qodiriy. T Fan 1969

5. Qodiriy, A. *O‘tkan kunlar*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyoti. 2022.

6. Qodiriy, A. *Mexrobdan chayon*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.

7. Bertels, Ye. *O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha tadqiqotlar*. –Moskva: Nauka, 1970.

8. Sodiqov, Q. *Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi*. – Toshkent: Fan, 1989.

9. Sirojiddinov, Sh. *O‘zbek romanchiligi taraqqiyoti va poetikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

10. Sharipov, R. “Abdulla Qodiriyning badiiy mahorati haqida.” // *O‘zbek tili va adabiyoti*, №4, 2003.

11. Yo‘ldoshev, A. *O‘zbek adabiyoti tarixi: XX asr boshlarida adabiy jarayon*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.

12. Qosimov, B. *O‘zbek adabiyotida tarixiy roman an’analari*. – Toshkent: Fan, 1990.

13. Saidov, U. “Qodiriy romanlarida tarixiy haqiqat va badiiy talqin.” // *Adabiy tadqiqotlar*, 2010.

14. Deryayev, X. “Abdulla Qodiriy ijodining turk dunyosidagi o‘rni.” // *Turk dunyosi adabiyoti jurnali*, Ankara, 2005.